

Născute în Ucraina, refugiate în România

Percepții, dificultăți și așteptări ale adolescentelor

Autor:

Dr. Simona Mihaiu,

Cercetător științific III, Institutul de Cercetare a Calității Vieții, Academia Română

Prezentul Raport de cercetare este realizat în cadrul programului „Activități de atenuare a violenței bazate pe gen care vizează femeile și adolescenții refugiați și comunitățile gazdă (băieți și fete) din Ucraina care trăiesc în prezent în București și Ilfov”, implementat de Asociația ANAIS cu suportul UNICEF România. Opiniile exprimate în această publicație aparțin autorului și nu reflectă neapărat pe cele ale UNICEF România. Părți din acest raport pot fi reproduse în scopuri necomerciale doar cu precizarea sursei.

Cuprins

I. Context	4
II. Coordonate etice și deontologice ale cercetării sociologice	5
a. Standarde privind cercetarea cu subiecți umani	5
b. Norme privind cercetarea asupra grupurilor vulnerabile	6
c. Principii stipulate în cercetările UNICEF	7
III. Descrierea cercetării sociologice	8
IV. Analiza și interpretarea rezultatelor înregistrate	11
Concluzii și recomandări	29
Bibliografie	31

I. Context

De la începutul războiului din Ucraina, un număr semnificativ de persoane au fost forțate să-și părăsească locuințele, căutând refugiu în țările vecine, inclusiv în România. Conform datelor actualizate până la data de 10 iunie 2024 de pe site-ul UNHCR¹, România a înregistrat 4.669.132 de treceri ale frontierei dinspre Ucraina din februarie 2022, la care se adaugă refugiații care au tranzitat Republica Moldova înainte de a intra în România. Conform datelor furnizate de Guvernul României, până la 31 ianuarie 2024, 7.198.213 cetățeni ucraineni au intrat pe teritoriul României. Dintre persoanele care au venit în România urmare izbucnirii conflictului, 169.644 beneficiază de protecție temporară sau de altă formă de protecție internațională sau oferită de statul român. Dintre aceștia, aproximativ 21% sunt copii cu vârste între 7 și 18 ani. În prezent, pe teritoriul României se află înregistrați aproximativ 77.902 refugiați, din care 70% sunt femeii și copiii.

Ponderea identificată de copii refugiați include și adolescenții - o categorie de vârstă cu provocări, necesități și dorințe specifice, diferite atât de cele ale adulților, cât și de cele ale copiilor mai mici. Proiectul "Activități de atenuare a violenței bazate pe gen care vizează femeile și adolescenții refugiați și comunitățile gazdă (băieți și fete) din Ucraina care trăiesc în prezent în București și Ilfov", derulat de Asociația ANAIS în parteneriat cu UNICEF România, a fost gândit tocmai pentru a se adresa și adolescenților prin activități care să crească gradul de conștientizare a eventualelor riscuri la care aceștia sunt expuși și a modalităților prin care își pot crește nivelul de siguranță în localitatea gazdă.

Contextul conflictului prelungit din Ucraina a determinat evoluția și diversificarea necesităților copiilor și adolescenților refugiați. Inițial, focusul principal era pe nevoile imediate de securitate, hrană și adăpost. Însă, pe măsură ce conflictul a continuat, nevoile acestor copii s-au

diversificat, incluzând aspecte legate de integrarea socială și educațională, sănătatea mentală și protecția împotriva violenței și abuzurilor.

Adolescențele refugiate se confruntă cu provocări unice atât din perspectivă de gen, cât și din cauza vârstei, fapt ce necesită o atenție specială și o abordare intersecțională. Ele sunt vulnerabile la riscuri specifice, cum ar fi violența de gen, discriminarea, accesul limitat la educație și dificultățile în adaptarea la o societate cu un model cultural diferit. De aceea, partenerii au considerat că este esențial să înțeleagă și să răspundă acestor nevoi specifice prin intervenții bine fundamentate.

Prin urmare, proiectul implementat de Asociația ANAIS cu suportul UNICEF a fost conceput astfel încât să cuprindă și un demers de analiză a situației adolescenților refugiate pentru a documenta nevoile stringente și prioritare ale acestora. În acest scop, au fost organizate două etape de consultări cu fete refugiate, prilej cu care acestea au fost invitate să își exprime problemele, îngrijorările și nevoile specifice, precum și ideile lor cu privire la eventualele soluții.

Prin valorificarea rezultatelor acestor consultări, Asociația ANAIS și UNICEF se asigură că intervențiile viitoare vor fi în continuare solid fundamentate și eficiente orientate spre sprijinirea celor mai vulnerabile categorii de refugiați, contribuind astfel la o integrare mai profundă și la îmbunătățirea calității vieții acestora în România.

II. Coordonate etice și deontologice ale cercetării sociologice

a) Standarde privind cercetarea cu subiecți umani

În ultimii ani, ansamblul de norme adoptat la nivel internațional și național a adus schimbări notabile în ceea ce privește cercetările cu subiecți umani. Principiile frecvent stipulate fac trimitere îndeosebi la demnitatea umană, egalitate și justiție. Prin însușirea acestui *corpus*² de convenții și reglementări, au fost conturate normele menite să asigure respectarea drepturilor și libertățile respondenților, respectiv a prevederilor fundamentale ale cercetării științifice:

- Cercetătorul³ respectă toate normele științifice prevăzute în metodologia de specialitate (obiective și ipoteze, populație investigată, instrumente și colectare de date, interpretarea rezultatelor și elaborarea raportului de cercetare).
- Cercetătorul acordă o atenție sporită interacțiunii cu respondenții, protejându-i de posibilele riscuri asociate participării la studiu; informează respondenții cu privire la scopul cercetării, posibilitatea de a renunța în orice moment, beneficiile științifice și sociale ale implicării lor, limitele confidențialității și persoanele cărora se pot adresa cu întrebări suplimentare privind cercetarea.
- Participarea la studiu a unei persoane sau grup social este absolut voluntară, principiu în baza căruia cercetătorul nu face uz de niciun mijloc de presiune sau coerciție. La solicitarea consimțământului informat, cercetătorul adoptă un limbaj înțeles de către posibii participanți la studiu, cu scopul de a elimina riscul obținerii unui consimțământ ne- sau parțial informat.
- Pe parcursul derulării studiului, cercetătorul asigură respectarea anonimatului și confidențialitatea datelor personale ale respondenților. Această responsabilitate este valabilă pentru toți membrii echipei de cercetare și constituie condiție fundamentală pentru accesul la rezultatele obținute.
- Reprezintă abateri de la normele de bună conduită în activitatea de cercetare desfășurată: promiterea anumitor recompense unui potențial participant la studiu, dacă nu există intenția fermă și posibilitatea efectivă de a onora un asemenea angajament (recompensele nu trebuie să încalce normele); falsificarea de rezultate și prezentarea lor ca date obținute prin cercetare proprie de teren sau calcule de date ale instituțiilor internaționale, naționale sau regionale; distorsionarea ori falsificarea datelor colectate pe teren; împiedicarea sau sabotarea activității de cercetare a altor persoane din cadrul organizației, prin avariarea sau distrugerea tehnicii de calcul, a documentelor, a programelor de calculator, a datelor în format electronic necesare pentru realizarea sau finalizarea activităților de cercetare.
- Se constituie abateri de la regulile de bună conduită în activitatea de diseminare a rezultatelor cercetării, inclusiv în cadrul raportărilor: plagiatul, autoplajiatul, includerea drept co-autori, în lista de autori ai raportului, a uneia sau a mai multor persoane care nu au contribuit considerabil la publicație, respectiv excluderea unor co-autori care au contribuit semnificativ la aceasta; includerea în lista de autori ai publicației fără acordul prealabil al acesteia.

2. Declarația universală a drepturilor omului (1948); Codul de etică al Asociației Internaționale de Sociologie (2001); Legea nr. 206 din 27 mai 2004 privind buna conduită în cercetarea științifică, dezvoltarea tehnologică și inovare; Carta Europeană a Cercetătorilor (2005); Statutul Academiei Române (2009).

3. În această categorie sunt incluși toți specialiștii implicați în cercetare (expertul extern sociolog, membrii echipei de proiect implicați în cercetare).

b) Norme privind cercetarea asupra grupurilor vulnerabile

Cercetarea în care sunt implicate persoane vulnerabile sau aflate în diverse situații de risc, impune respectarea mai multor condiții profesionale și deontologice, care ghidează conduita cercetătorilor, realizarea design-ului studiului și modalitatea de interpretare a rezultatelor obținute. Principii precum cele menționate, se aplică în mod echitabil tuturor respondenților; totuși în cazul grupurilor vulnerabile, cum ar fi migranții ori refugiații, se impune o atenție specială problemelor etice și juridice, specifice situației lor. Mai exact, orice mediu în care potențialii respondenți nu funcționează într-un mod complet autonom, presupune o atenție ridicată pentru a asigura participarea voluntară a acestora și starea generală de bine (psihologică, socială, medicală etc.).

Pornind de la aceste considerente, activitatea de cercetare s-a desfășurat după următoarele principii și standarde:

- **Adaptare și veridicitate** – într-un grup dinamic și în același timp, reglementat de o serie de norme, realitatea poate să fie adesea deformată și (re)construită, situație în care cercetătorul trebuie să se adapteze în activitatea specifică desfășurată. De asemenea, are responsabilitatea să asigure acuratețea informațiilor obținute prin aplicarea metodelor și a instrumentelor de lucru. Cercetătorul înregistrează doar faptele observate, nu propriile supoziții, evitând un posibil efect „de anticipare”.
- **Autonomie, integritate și transparență** – în cadrul UNICEF România și Asociația ANAIS, implicit a cercetării de față, sunt respectate libertatea cercetării, independența față de ideologii, religii și doctrine politice, transparența și răspunderea publică. Așadar, cercetătorul are obligația de a evita orice prejudiciere a independenței sale și de a se asigura că nu neglijează etica/deontologia profesională din dorința de a crea o situație comodă beneficiarilor direcți sau terților. Cercetătorul asigură libertatea de exprimare a respondenților, prezentând și utilizând în interpretarea datelor colectate răspunsurile integrale.
- **Competențe profesionale și rigoare științifică** – întrucât respondenții problematizează asupra unor aspecte sensibile, care generează un nivel ridicat de interes, dar și de stres, reprezentarea realității poate să devină inerent legată de propriile experiențe și interese. De aceea, cercetătorul construiește design-ul studiului la cel mai înalt nivel de rigoare științifică, atât sub aspect teoretic, cât și empiric și nu se abate de la el, indiferent de posibili stimulii externi.
- **Răspundere și onestitate** – având acces doar la o parte din viața cotidiană a respondenților, cercetătorul trebuie să interpreteze rezultatele colectate cu grijă și responsabilitate; prin urmare, va preciza în raportul său, toate limitele cercetării. Totodată, are obligația de a prezenta în formă brută datele obținute, reținând deopotrivă forma răspunsurilor și limbajul utilizat de respondenți, întrucât reflectă normele, cutumele și stilul lor de viață.
- **Reducerea presiunii psihologice** – cercetătorul are datoria de a nuanța și depersonaliza întrebările, pentru a nu le crea respondenților senzația că sunt evaluați sau judecați. Formularea în mod indirect a întrebărilor ajută cercetătorul să evite situațiile în care plasează respondenții într-o poziție vulnerabilă, presantă din punct de vedere emoțional și psihologic.
- **Nonmaleficientă** – în cazul în care cercetătorul consideră că prin continuarea studiului compromite starea generală de bine a respondenților, are obligația să întrerupă demersul inițiat. Acesta evită un eventual prejudiciu moral, psihologic sau fizic al respondenților, cu atât mai mult cu cât sunt minori.
- **Utilitate și responsabilitate socială** – cercetătorul este conștient de responsabilitatea muncii sale. În funcție de tipul și de limitele studiului realizat, generalizează nediscriminativ datele obținute, având în vedere utilitatea teoretică și practică a acestora. Mai exact, intervenția în domeniul social are la bază o abordare sistemică, axată în egală măsură pe individ și pe mediul din care provine, respectiv pe un proces holistic, corect documentat din punct de vedere științific.

c) Principii stipulate în cercetările UNICEF

Cercetarea pune în aplicare principiile UNICEF (2021) privind standardele etice în cercetare, evaluare, colectare de date și analiză:

- **Respect** – presupune implicarea tuturor părților interesate într-un mod care să le onoreze demnitatea și bunăstarea. Respectul necesită receptivitate la sex, vârstă, limbă, țara de origine, etnie, statutul "lesbian, gay, bisexual, transgender or intersex" (LGBTI), abilități și medii culturale, economice și fizice.
- **Beneficiu** – înseamnă străduința de a face bine oamenilor și planetei, minimizând în același timp daunele rezultate din cercetare. Datele colectate trebuie să fie orientate spre scop (informate direct de activitate sau beneficiu) și proporționale (colectarea doar a ceea ce este necesar).
- **Justiție** – impune să se ia în considerare cine beneficiază și cine este responsabil pentru proiect. Munca ar trebui să fie „centrată pe oameni” - asigurându-se că nevoile, interesele și așteptările oamenilor - inclusiv ale copiilor și persoanelor care îi îngrijesc - sunt prioritizate de către cei care prelucrează rezultatele obținute.
- **Integritate** – necesită aderarea activă la valorile morale și standardele profesionale, care sunt esențiale pentru toate cercetările coordonate sau întreprinse.
- **Responsabilitate** – reprezintă obligația de a răspunde pentru toate deciziile luate și acțiunile întreprinse și de a fi responsabil pentru onorarea angajamentelor, fără nicio excepție, precum și de a raporta prejudiciile potențiale sau reale observate.

În raport cu principiile și dezideratele UNICEF (2022), cercetarea prevede măsurile necesare de promovare a egalității de gen și a incluziunii persoanelor defavorizate:

- Evitarea presupunerilor stereotipe despre rolurile și aspirațiile fetelor, băieților și celor cu alte identități de gen.
- Încurajarea adolescenților să reflecteze asupra relațiilor de putere, privilegiilor și distribuirea rolurilor în funcție de gen.
- Asigurarea accesului adolescentelor la spații sigure, în care își pot împărtăși experiențele și ideile, la instruire și mentori adulți.
- Informarea părinților sau a altor tutori legali privind participarea minorilor la diverse activități.
- Acolo unde se organizează activități separate în funcție de gen, trebuie să existe sensibilitate și receptivitate la sentimentele, opiniile și sugestiile persoanelor transgenders.
- Promovarea nediscriminării și oportunităților de participare echitabilă pentru adolescenții care sunt LGBTQI, inclusiv cei care au identități de gen fluide.

III. Descrierea cercetării sociologice

Premisa studiului este aceea că, pentru a contribui la creșterea calității vieții adolescenților din Ucraina, refugiate în România, se impune cunoașterea percepțiilor, condițiilor de viață, a nevoilor și așteptărilor acestora. Pe cale de consecință, rezultatele obținute pot să faciliteze dezvoltarea unor măsuri și instrumente menite să sprijine tineretele incluse în cercetare și alte persoane aflate în situații similare.

Scopul cercetării este de a evalua impactul pe care îl are locuirea în România a adolescenților din Ucraina, refugiate în contextul conflictului armat actual.

Obiectivele stabilite vizează:

- Sporirea informațiilor relevante despre integrarea socială a adolescenților din Ucraina, refugiate actualmente în România.
- Cunoașterea modalităților în care instituțiile și organizațiile din România răspund nevoilor și așteptărilor tineretelor incluse în studiu.
- Identificarea unor măsuri care să contribuie la creșterea nivelului de integrare socială și a calității vieții adolescenților din Ucraina, aflate în prezent pe teritoriul României.

Ipotezele de cercetare sunt:

- Nivelul de adaptare a adolescenților din Ucraina depinde în mod direct de experiențele acestora cu sistemul național de educație, sănătate, piața muncii și cu serviciile sociale.
- Participantele la studiu resimt nevoia prezenței sporite la acțiuni specifice tineretelor (educaționale, socio-culturale, artistice).
- Sprijinul de care au nevoie adolescențele din Ucraina presupune o intervenție holistică, sistematizată și corect documentată din punct de vedere științific.

Respondentele sunt 31 de tinerete din Ucraina, care în prezent locuiesc în România. Identificarea și selectarea acestora a avut la bază colaborarea cu fundații de tineret, centre comunitare și licee la care sunt înscriși mai mulți elevi din Ucraina. Selecția a fost făcută într-o manieră care să permită respectarea următoarelor criterii:

- reprezintă interesele și nevoile tineretelor provenind din medii economice, sociale și subetnice diferite;
- oferă dreptul la opinie minorităților vulnerabile, aflate în risc de discriminare intersecțională;
- acoperă nevoile diferitelor subgrupe de vârstă;
- participanții își pot da consimțământul liber și informat pentru a fi implicați în activitate și pentru a-și exprima opinia;
- reunește atât persoane care au mai fost beneficiari ai altor proiecte, cât și persoane care nu au participat anterior la activități similare.

În vederea realizării cercetării sociologice, au fost selectate și utilizate **două metode specifice**:

Analiza de documente:

În înțeles sociologic, termenul de document este utilizat frecvent pentru a descrie un text sau orice alt material care oferă anumite informații, imagini asupra grupurilor umane sau domeniilor vizate, date despre diferite arii ale societății. Trebuie menționat faptul că documentele sunt marcate atât de specificitatea (particularitățile istorice) epocii în care au fost elaborate, cât și de personalitatea (subiectivitatea) autorilor lor (Miftode, 2003; Chelcea, 2009). Prin natura și complexitatea ei, analiza de documente are ca scop și totodată, asigură o diversificare a informațiilor și permite elaborarea unor modele explicative ale fenomenelor sociale studiate.

În cazul de față, accentul a fost pus pe documentarea în literatura de specialitate a unor aspecte relevante privind viața refugiaților din Ucraina (studii care evaluează calitatea vieții, politici sociale de suport, rapoarte ale organizațiilor umanitare). Informațiile obținute pe baza analizei de documente se reflectă în ghidul de conducere focus grupuri și în raportul de cercetare.

Focus group:

Focus grupul desemnează un interviu realizat cu un grup construit, focalizat pe o anumită temă și pe o anumită categorie de subiecți. Este condus (...) de un interviuator antrenat [skilled]. Discuția este confortabilă, iar adesea chiar plăcută pentru participanți, deoarece își împărtășesc unii altora idei și percepții (Chelcea, 2009; Walters, 2023). Această metodă de cercetare este utilizată în diverse scopuri, precum colectarea unor informații despre experiențele, credințele, atitudinile oamenilor; obținerea unor date cu privire la comportamente observabile; dezvoltarea și rafinarea instrumentelor care urmează a fi utilizate în cercetare: identificarea domeniilor, obținerea voca-bularului natural în vederea construirii unui chestionar; la finalul unei cercetări: pentru îmbogățirea sau clarificarea unor interpretări cu privire la rezultate, îndeosebi când acestea sunt contradictorii (Chelcea, 2009). Instrumentul folosit este ghidul de focus grup, asemănător ghidului de interviu calitativ semistructurat sau structurat și conține un număr de întrebări sau aspecte care se abordează în ordinea prestabilită. Grupul de respondenți trebuie să fie unul cât mai omogen, pentru a evita dificultățile de interacționare. Temele principale abordate în focus grupurile organizate sunt:

- servicii de bază adresate tinerelor și familiilor lor, în România;
- locuirea în România, comparativ cu locuirea în Ucraina;
- nevoile tinerelor în ceea ce privește cultura, educația, sănătatea și timpul liber;
- factori pozitivi și negativi, cu rol în integrarea socială a adolescentelor;
- percepția românilor asupra refugiaților din Ucraina;
- interacțiunile dintre participantele la studiu și tineri din România;
- mesaje ale adolescentelor către persoane din Ucraina (apropiați, factori de decizie);
- planuri de viitor ale tinerelor.

Primul focus grup a fost desfășurat în data de 17.05.2024, la Liceul Național „Mihai Viteazul” din București. Cel de al doilea focus grup a fost susținut în data de 14.06.2024, la Școala Gimnazială “Uruguay” din București.

În cadrul activității de cercetare au fost folosite următoarele instrumente administrative și sociologice:

- **Listă de prezență la focus grupuri** – completată cu informații privind desfășurarea activității (locație, dată) și cu date de identificare ale participantelor (nume, prenume, țara de origine, statut, număr de telefon / email), semnătura;
- **Formular GDPR persoane majore / persoane minore** – în vederea acordării de către beneficiarii participanți la focus grupuri a consimțământului pentru prelucrarea datelor cu caracter personal;
- **Ghid de conducere** focus grup.

Pentru derularea studiului, înregistrarea și prelucrarea informațiilor, cercetătorul a respectat toate principiile și standardele specifice profesiei. Acesta a avut în vedere faptul că modul în care interacționează cu adolescentele, precum și aspectul său general poate să determine acceptarea sau refuzul de a participa la studiu. Pe parcursul aplicării instrumentului, cercetătorul a stabilit o relație de încredere cu tinerile, astfel încât acestea au fost dispuse să răspundă cât mai complet și mai sincer la întrebări. Totodată, cercetătorul le-a transmis respondentelor faptul că ascultă activ (prin mimică și gestică, prin expresii care denotă interesul). A gestionat cu responsabilitate cursul discuției, evitând pe cât posibil abaterile de la temele centrale. Dezbaterile din cadrul focus-grupurilor au fost menite să ofere o imagine de ansamblu privind experiența curentă de viață a adolescentelor, explorându-le percepțiile despre educație, activități socio-culturale, relații interumane, dificultăți, așteptări și integrarea în societatea românească. Întrucât respondentele au fost de acord, discuțiile au fost înregistrate audio. Elementele de limbaj non-verbal au fost reținute și reproduse cât mai corect, pentru a fi ulterior asociate rezultatelor obținute. După

finalizarea fiecărui focus grup, s-a procedat la transcrierea și traducerea răspunsurilor, de către un traducător ucrainian, vorbitor de limba română.

În vederea interpretării rezultatelor, cele mai relevante răspunsuri au fost coroborate cu literatura de specialitate. De asemenea, cu titlu de exemplu, opinii ale respondentelor au fost inserate în raportul de cercetare.

Referitor la **limitele cercetării**, trebuie precizat faptul că datele calitative obținute sunt doar orientative; nu au reprezentativitate statistică privind experiențele și nevoile tuturor adolescentelor refugiate din Ucraina, care în prezent locuiesc în România. Acestei limite i se adaugă bariera de limbă, la focus grupuri folosindu-se translator pentru a adresa în numele cercetătorului întrebările în limba română; astfel, unele sensuri ale cuvintelor posibil să nu fi fost înțelese cu exactitate. În plus, la focus grupuri, respondenții pot fi influențați de ceilalți participanți, ceea ce a făcut ca anumite persoane să fie mai reținute sau să aibă idei similare cu cele expuse anterior. Ca măsură de precauție, membrii echipei de proiect au fost încurajați să stabilească o relație de încredere cu tinerile, astfel încât acestea să răspundă cât mai onest la întrebări. Totodată, au fost încurajați să le transmită respondentelor faptul că ascultă activ (prin mimică și gestică, prin expresii care denotă interesul); să gestioneze cu grijă cursul discuției, evitând pe cât posibil devierile de la subiect (folosind maximum de tact).

IV. Analiza și interpretarea rezultatelor înregistrate

Prezentul raport de cercetare este realizat în urma colectării datelor de teren și a documentării în literatura de specialitate. De reținut faptul că supunem atenției publice un raport de cercetare care explorează situația a 31 de tineri din Ucraina, refugiate actualmente pe teritoriul României. Prezentul demers nu are anvergura unei cercetări academice propriu-zise, care implică rigori metodologice suplimentare și pentru care este nevoie de mai multe resurse, atât

umane cât și de timp. Raportul de cercetare prezintă interpretări ale răspunsurilor adolescentelor și reproduce în totalitate opinii înregistrate frecvent sau considerate ca fiind exemplificative. Analiza răspunsurilor și formularea concluziilor urmăresc o corespondență între scopul, obiectivele și ipotezele cercetării. Literatura de specialitate a fost utilizată cu scopul de a ajuta la o interpretare cât mai corectă a datelor obținute prin focus grupurile organizate.

Profilul socio-demografic al respondenților și motive ale migrării în România

Cercetarea calitativă de tip focus grup a fost desfășurată asupra unui număr de 31 de respondente, de naționalitatea ucraineană, care locuiesc în România. Persoanele incluse în lotul de studiu sunt de sex feminin și au vârsta cuprinsă între 12-18 ani (vezi Tabel 1). În unanimitate, respondentele menționează faptul că orientarea religioasă este creștin-ortodoxă.

Toate participantele la studiu s-au refugiat în România în contextul conflictului armat din Ucraina. Dincolo de nevoia siguranței, în subsidiar au fost menționate motive precum probleme de sănătate ale unor membri de familie, limitarea accesului la servicii de bază (ex. sănătate) ori la utilități (ex. apă potabilă). În linii mari, motivațiile tinerelor consultate și ale membrilor de familie alături de care locuiesc în prezent, corespund experiențelor și considerațiilor altor grupuri sociale care au ales să migreze (Spörlein et al., 2020; Díaz-Sánchez et al., 2021). Atașamentul față de persoane deja aflate pe teritoriul țării, resursele necesare relocării și proximitatea geografică - comparativ cu alte state - au de asemenea, un rol important în decizia de emigrare în România, a adolescentelor și familiilor acestora.

Tabel 1. Vârsta respondenților

ANI ÎMPLINIȚI	NUMĂR
12 ani	9
13 ani	12
14 ani	2
15 ani	4
16 ani	2
17 ani	1
18 ani	1

Condițiile de viață din România, comparativ cu cele din Ucraina

Peste jumătate (N: 25) dintre tinere au o percepție pozitivă asupra locuirii în România. Acestea se declară recunoscătoare pentru ajutorul primit, interacțiunile „plăcute” și pentru maniera în care li se respectă nevoile specifice vârstei.

România este o țară foarte plăcută. Există multe asemănări cu Ucraina: tradiții și obiceiuri comune, dar Ucraina rămâne casa mea, unde mă simt cel mai bine. În România, întâlnesc uneori oameni care sunt împotriva ucrainenilor, dar, în ciuda acestui fapt, îmi place să fiu aici. – F. U., 12 ani

Totuși, la nivelul întregului grup, inclusiv al adolescentelor care s-au acomodat în societatea românească, efectele negative ale părăsirii țării natale sunt vizibile. Spre exemplu, 14 tinere menționează faptul că le lipsește libertatea de a comunica în limba maternă. Alte respondente consideră că nu sunt în siguranță în România, ori că nu dispun de suficiente activități socio-educative, organizate pentru tineri. Desigur, în cazul multora dintre ele (N: 20), se resimte absența unor membri ai familiei și a prietenilor. Percepțiile, vulnerabilitățile și așteptările refugiaților diferă, în general, în funcție de vârstă, sex, nivel de educație și alte caracteristici personale. După cum indică rezultatele obținute, tinerele asociază Ucraina cu puternice legături emoționale, bunăstare și condiții adecvate de dezvoltare psihosocială, educațională, culturală. Astfel de viziuni asupra societății în care s-au născut și au petrecut prima parte a vieții reflectă dificultățile pe care le întâmpină în procesul de acomodare într-un nou stat.

Aici nu există o varietate atât de mare în ceea ce privește sportul, dansul, socializarea. – S. T., 13 ani

Este bine aici în România, dar există încă un sentiment de neclaritate, pentru că uneori nu știi ce se va întâmpla în continuare, mai ales acum, când nimic nu este clar. În Ucraina era mai sigur, dar îmi place foarte mult și aici. Oamenii sunt drăguți și mă simt bine. – D. R., 15 ani

Îmi lipsesc prietenii mei ucraineni și familia mea. – G. J., 13 ani

În continuarea consultărilor, tinerele subliniază bariera lingvistică, care îngreunează mult comunicarea și viața în România, comparativ cu cea din Ucraina. Competențele lingvistice sunt esențiale pentru integrarea adolescentelor într-o nouă cultură, cu atât mai mult cu cât limba maternă este foarte diferită de limba română, așadar nu permite asocieri intuitive în comunicare. Dincolo de acest aspect, se observă o serie de obstacole întâmpinate în raport cu medii sociale importante pentru vârsta lor, precum școala sau grupul de cunoscuți.

”

România este o țară foarte bună, dar uneori îmi este dor de casă, pentru că în Ucraina vorbesc limba mea maternă, iar aici nu cunosc foarte bine limba și asta face dificilă comunicarea. – D. R., 15 ani

În ceea ce privește educația - fundamentală pentru această etapă a vieții - sunt persoane care apreciază sistemul de învățământ românesc mai mult decât pe cel din Ucraina.

”

În comparație, sistemele școlare din Ucraina și România diferă în felul în care sunt tratați copiii. În România, profesorii au o atitudine mai prietenoasă față de elevi, respectându-i reciproc. În schimb, în Ucraina, profesorul este adesea văzut ca autoritate supremă, iar relația nu pare atât de egalitară. – S. H., 13 ani

”

Profesorii din România sunt buni, drăguți, îmi place școala și mă simt foarte bine când studiez aici. La început toți profesorii m-au sprijinit, iar copiii au încercat și ei să mă ajute. În Ucraina tot era bine, dar totuși nu toți elevii erau tratați în mod egal. Uneori, profesorii nu erau foarte prietenoși cu toată lumea, făceau diferențe între elevi. – S. S., 15 ani

Astfel de percepții reprezintă un factor protectiv și totodată, favorabil creșterii nivelului de integrare în societate. Pe termen mediu și lung, probabil că modul în care evoluează tinerele în sistemul educațional de învățământ, va deveni o condiție în decizia părinților de a rămâne în România sau nu.

Servicii de suport oferite de către instituții, organizații și societatea civilă din România

Discuțiile despre serviciile de suport din România, destinate respondentelor și familiilor lor, arată că experiențele sunt diverse. Mai exact, există adolescente care se declară foarte mulțumite de susținerea primită, dar la polul opus, un sfert dintre acestea consideră că instituțiile statului român îngreunează foarte multe anumite procese administrative.

Pentru a obține ajutor, trebuie să completezi o mulțime de documente, să stai la cozi lungi și, din cauza acestor rânduri, mulți oameni pur și simplu nu primesc ajutor. – S. M., 16 ani

Ostilitatea ori nivelul scăzut de implicare, existente în diverse agenții guvernamentale, sunt aspecte considerate „nocive și dăunătoare” pentru integrarea socială a migraților sau a refugiaților (Bäärnhielm et. al., 2017). Situația celor din urmă devine cu atât mai complexă, cu cât depind de servicii fundamentale, în baza cărora își asigură nevoile zilnice pentru supraviețuire, îngrijire a sănătății, locuire și educație. Dincolo de aceste aspecte, cercetări realizate în perioada pandemiei de COVID-19 au subliniat faptul că, cel puțin la nivel european, multe dintre sistemele de protecție a copilului – de pildă – nu sunt pregătite pentru a face față cu succes la diferite crize socio-economice, medicale sau de orice altă natură (Toros și Falch-Eriksen, 2020; Toros et al., 2022). Pornind de la premisa că România se află într-o astfel de situație, se pot realiza studii ample care să determine mai bine nevoile refugiaților din Ucraina și modalitățile adecvate de intervenție. Astfel de demersuri au capacitatea să îmbunătățească atât practicile sistemelor, cât și calitatea vieții comunității în cauză.

Potrivit celor mai multe dintre tinere (N: 24), organizațiile umanitare internaționale, dar și cele naționale, au depus eforturi semnificative pentru a contribui la depășirea obstacolelor întâmpinate și la integrarea lor socială. În acest sens, frecvent sunt menționate:

- AIDRom
- Angel Appeal
- Crucea Roșie
- Salvați Copiii
- UNICEF
- World Vision

Astfel de organizații s-au centrat pe nevoi specifice tinerelor, cum ar fi accesul la o instituție de învățământ sau la activități socio-culturale. Întrebate fiind despre suportul primit pentru satisfacerea nevoilor de bază (hrană, locuire, sănătate și siguranță), adolescentele precizează că cele mai implicate organizații sunt:

- Angel Appeal
- UNICEF
- World Vision

Organizația ANGEL APPEL acordă mai mult ajutor psihologic ucrainenilor, totul este gratuit și organizat astfel încât te simți bine în compania ucrainenilor care pot împărtăși problemele lor. – O.P., 14 ani

Au existat cazuri în care sprijinul oferit a constat, printre altele, în obținerea unei locuințe sau a unui loc de muncă pentru părinți.

”

Cei de la UNICEF au ajutat cu locuința imediat ce am ajuns aici (n.a. România). Tot ei știu că au ajutat cu primirea mea la cursuri de limba română și cu găsirea unui loc de muncă pentru mama mea. – G. T., 13 ani

În această secțiune a ghidului de focus grup, s-a discutat în detaliu despre experiențele interumane pe care adolescențele, sau familiile lor, le-au avut până în prezent cu reprezentanți ai instituțiilor și organizațiilor din România, dar și cu membri ai societății civile.

”

Pentru mine, momentele de neuitat au fost atunci când eu, mama și sora, care a împlinit 8 luni, am primit sprijin. Românii ne-au ajutat cu mâncare și cu tot ce aveam nevoie. – D. L., 15 ani

”

Momente pozitive au fost în cadrul organizației „Zi de Bine”. Acolo am avut parte de lecții de chitară, terapie prin artă, gustări și diferite activități. Colectivul a fost minunat. – H. L., 13 ani

”

Atunci când vizităm centrele medicale, ne confruntăm cu o mulțime de proceduri și obstacole - completând diverse formulare. Acest lucru creează neplăceri și ne obligă să o luăm de la capăt în cazul în care ceva este greșit. În plus, găsirea unui specialist care este dispus să comunice în limba engleză este foarte dificilă, ca să nu mai vorbim de posibilitatea de a comunica în ucraineană sau rusă. – S. M., 16 ani

”

Au existat dificultăți în ceea ce privește vizitele la stomatolog. Mi s-a oferit ajutor, dar disponibilitatea acestuia era limitată. Adesea am întâmpinat refuzuri sau nu primeam răspunsuri la mesaje. – S. L., 12 ani

Integrarea socială este un proces multidimensional, care include categoric sistemul de sănătate. Din acest punct de vedere, se recomandă facilitarea accesului la toate serviciile medicale pentru refugiații din Ucraina, aflați în prezent pe teritoriul României. Argumentul este cu atât mai puternic, cu cât măsurile medicale adresate tinerilor, dincolo de scopul direct, influențează indirect sentimentul de apartenență, adaptarea socioculturală și în final, întreaga viață.

În ceea ce privește interacțiunile mai puțin plăcute, câteva respondente (N: 4) fac trimitere la sistemul medical, respectiv la cadre medicale.

Din întreg grupul, 17 tinere amintesc despre momentele neplăcute, trăite în interacțiunea cu români, în viața de zi cu zi.

”

Una dintre cele mai neplăcute experiențe este aceea de a fi hărțuit de români. Sunt jigniri pe care cunoștii mei au fost nevoiți să le suporte atunci când au fost bătuți doar pentru că sunt ucraineni. Aceasta provoacă un sentiment de nesiguranță și disperare atunci când te confrunți cu respingerea și neînțelegerea. În astfel de situații, te simți ignorat, umilit și în nesiguranță. – F. T., 12 ani

La finalul acestei secțiuni, dezbaterile au fost direcționate spre aspecte care vizează integrarea adolescentelor în societatea românească, având în vedere nevoi specifice vârstei lor, precum cele de educație sau de dezvoltare socio-culturală.

”

Această școală (n.a. Colegiul Național „Mihai Viteazul”) în care studiem și care a fost organizată cu sprijinul românilor, ne-a oferit cunoștințe. Unul dintre cele mai memorabile evenimente a fost o excursie cu cortul la munte, organizată tot de partea română. Am mers pentru câteva zile într-un loc pitoresc, unde am participat la diverse concursuri și activități. Natura a fost uimitoare și fiecare zi a fost plină de experiențe interesante. Această excursie mi-a lăsat o mulțime de amintiri plăcute pe care le voi păstra în minte pentru foarte mult timp. – F. B., 13 ani

”

Cel mai mult mi-a plăcut la această școală (n.a. Colegiul Național „Mihai Viteazul”). De neuitat au fost excursiile cu diverse hub-uri pentru adolescenți, unde m-am simțit foarte bine alături de colegii mei. Foarte mult mi-au plăcut excursiile la munte și la mare: la Constanța, la Brașov și pe Transalpina. – D. L., 15 ani

Opiniile exprimate evidențiază nevoia adolescentelor de a participa la diverse activități, menite să contribuie la dezvoltarea lor umană, socio-educatională și culturală. După cum confirmă literatura de specialitate, acestea sunt condiții fundamentale pentru creșterea nivelului de integrare socială a tinerilor, îndeosebi într-o societate diferită de cea în care au trăit anterior (Tyrer și Fazel, 2014; Koehler și Schneider, 2019). Altfel spus, tinerele din lotul de studiu se așteaptă să le fie respectate drepturile în baza cărora se pot dezvolta cât mai echilibrat și complet posibil, în această perioadă a vieții lor.

Probleme întâmpinate în prezent și tipuri de servicii solicitate

Pentru 20 dintre respondente, bariera lingvistică este cea mai presantă problemă, întrucât le afectează considerabil accesul la educație și calitatea vieții sociale.

În ceea ce privește locuirea, respondentele resimt dificultăți pe care le întâmpină părinții lor, în raport cu diverse servicii și instituții ale statului român.

Cea mai mare problemă a fost bariera lingvistică, când am ajuns. Nimeni din familie nu cunoștea limba, nici eu nu înțelegeam nimic. Dar pentru a rezolva această problemă, am fost acceptată fără probleme la o școală bună. În liceu am interacționat cu colegii și alți copii, și treptat am învățat să vorbesc româna. – A. N., 13 ani

Există probleme legate de plata locuințelor. Se pare că autoritățile române sunt foarte lente. Se pare că ei întârzie în mod intenționat plățile și sunt foarte lenți în procesarea documentelor. Cred că ar trebui să își îmbunătățească sistemele publice pentru a face munca mai eficientă. – S. F., 17 ani

Pentru a rezolva această problemă, multe tinere cred că ar fi bine să se organizeze și să participe la cât mai multe evenimente pentru adolescenți. – D. V., 12 ani

Există probleme în ceea ce privește plata locuințelor, deoarece multor persoane le este refuzat acest ajutor. Multe mame singure sau familii numeroase au nevoie de acest ajutor, deoarece salariile lor nu sunt suficiente pentru a acoperi toate cheltuielile, inclusiv chiria și facturile la utilități. Ajutorul de plată ar ajuta unele persoane, dar fie nu este plătit la timp, fie este refuzat acum multor persoane. – D. T., 14 ani

Dincolo de provocările majore, inerente locuirii într-un nou stat, imposibilitatea de a comunica cu alți membri ai societății este un factor care împiedică dezvoltarea, îndeosebi a copiilor și tinerilor (De Haene et al., 2020; Hodes, 2022). Există situații în care respondentele sunt nevoite să învețe într-o limbă străină, să participe la cursuri de specialitate într-o perioadă dificilă sub toate sferile vieții, sau să gestioneze apartenența la un grup social, fără să comunice cu acesta. Pe cale de consecință, sunt expuse excluziunii sociale, stigmatizării și amplificării efortului de învățare, după cum s-a reiterat în cadrul focus grupurilor.

Se semnalează, de asemenea, probleme de tip administrativ sau instituțional, care afectează siguranța familiilor de refugiați și a menținerii unui nivel de viață calitativ.

”

Avem probleme în ceea ce privește obținerea tichetelor sociale, deoarece acestea nu sunt acordate des, uneori doar la fiecare 3, 4 sau 5 luni. De exemplu, familia mea a așteptat la coadă pentru aceste vauchere timp de aproape șase luni. În opinia mea, acest lucru nu este normal, iar această problemă ar putea fi rezolvată prin creșterea numărului de puncte de distribuție, astfel încât toată lumea să le poată primi. La urma urmei, mulți oameni nu primesc nimic, în timp ce alții le primesc de mai multe ori la rând. – G. J., 16 ani

”

Nu sunt la curent cu toate problemele pe care le discută părinții, dar, din câte am auzit, statutul nostru de protecție (n.a. permisul de ședere) s-ar putea să se încheie în curând și va trebui să părăsim România. Personal, îmi place aici. Avem propria noastră locuință și am prieteni aici. Dar dacă statutul de protecție se termină, probabil că va trebui să ne mutăm în altă țară. – D. V., 12 ani

”

Aici este dificil să găsești un medic care să te ajute în ceea ce privește controlul vederii. De exemplu, eu am probleme cu vederea și am căutat un medic timp de mai bine de jumătate de an. Mulți au refuzat pentru că suntem ucraineni sau au cerut prețuri foarte mari pentru un test oftalmologic. Unii au cerut o mulțime de documente, ceea ce creează o mulțime de probleme. – E. A., 13 ani

Dificultățile întâmpinate în raport cu instituții ale statului, având responsabilități în asistarea migranților sau a refugiaților au fost constatate în mai multe state europene (Hernes et al., 2022). În acest sens, diverse grupuri de refugiați din țări aflate în nordul continentului, au recomandat comasarea tuturor informațiilor și plasarea procedurilor pentru migranți sau refugiați la nivelul unei singure instituții, care eventual, să funcționeze preponderent în sistem on-line. De asemenea, autoritățile și alte organisme cu responsabilități în acest domeniu, ar trebui să prevadă programe de suport de tip multisitem, în baza cărora să răspundă structurat la toate categoriile de nevoi, de la cele fizice și materiale, la cele asociate învățării limbilor străine sau intervențiilor psihologice comunitare (Bürgin et al., 2022; Kaufman și Killen, 2022).

Tineretele și familiile lor au nevoie de mai multe servicii de sprijin, pentru cele mai importante domenii ale vieții. În mod deosebit, se simte nevoia facilitării accesului la serviciile medicale și simplificarea procedurilor administrative.

Coroborat, se solicită consiliere psihologică:

Părinții mei muncesc, așa că nu ne lipsește nimic important. Cu toate acestea, avem nevoie de mai mult sprijin emoțional și consiliere psihologică. – R. S., 12 ani

Ajutorul psihologic este, de asemenea, foarte important, deoarece mulți copii suferă nu numai din cauza războiului, ci și din cauza stresului părinților, care sunt și ei îngrijorați. Copiii suferă din cauza mutării, din cauza dificultăților din societate, din cauza bullying-ului și așa mai departe, care, din păcate, devine un subiect destul de popular. – S. M., 16 ani

Câteva dintre respondente (N: 6) consideră că sunt necesare mai multe locuri de muncă pentru părinți.

Și mama mea are nevoie de un loc de muncă, pentru că școala la care a lucrat mai bine de jumătate de an se va închide luna aceasta, dacă nu se întâmplă nimic și nu se găsesc sponsori sau ceva de genul ăsta. Eu personal am nevoie de cursuri de limba română. Mi-aș dori să se organizeze mai multe evenimente ca să învățăm limba. – U. R., 12 ani

Acum, familia noastră este ocupată în principal cu probleme financiare, deoarece tatăl meu a fost concediat de la universitatea unde predă. Acum își caută în mod activ un nou loc de muncă. – F. I., 13 ani

În organizarea programelor de consiliere psihologică și psihoterapie, destinate refugiaților din România, se sugerează adresarea cu prioritate spre copii și adolescenți. Cu toate că un conflict armat afectează oamenii de toate vârstele, copiii sunt deosebit de vulnerabili (Elvevåg și DeLisi, 2022), iar persistența unor dezechilibre emoționale poate să le influențeze negativ întreaga traiectorie a vieții. Prin urmare, trebuie luat în considerare faptul că aceste categorii de persoane se confruntă cu traume semnificative din cauza violenței și a pierderilor, cu anxietate, tulburare de stres post-traumatic și depresie (Cai și colab., 2022).

Se remarcă nevoia unor investiții umane, financiare și de timp pentru locuire și creșterea nivelului de inserție pe piața muncii a refugiaților din Ucraina. Dincolo de dezvoltarea lor profesională, un loc de muncă stabil contribuie la integrarea socială a comunității în cauză și la dezvoltarea economică a României. Așadar, politicile și măsurile implementate pentru sprijinirea refugiaților ar trebui să fie construite, printre altele, pe două axe prioritare, anume locuirea și conversia / reconversia profesională a adulților din Ucraina, aflați actualmente pe teritoriul României.

”

Aș dori, de asemenea, să văd mai multe oportunități sportive doar pentru ucrainenii. Orice sport este fie complet în limba locală, fie foarte departe, unde cineva vorbește engleza. Mi-ar plăcea ca oamenii să poată măcar să vorbească engleza, astfel încât să fie sigur să faci ceea ce îți place. – U. R., 12 ani

”

Mi-aș dori să se organizeze mai multe evenimente în cadrul cărora să-ți faci noi prieteni și să socializezi. – T. I., 18 ani

”

Îmi plac evenimentele unde ucrainenii se întâlnesc între ei, își fac noi cunoștințe. – D. N., 12 ani

Opinii și comportamente ale românilor privind refugiații din Ucraina

Atitudinea românilor față de refugiații din Ucraina este percepută diferit la nivelul grupului de respondente. Doar două persoane au afirmat cu vehemență că refugiații din Ucraina sunt tratați „inadecvat” sau „inuman” de către români. Din aceste răspunsuri, se poate deduce un nivel redus de cunoaștere a comunității din Ucraina, ori de înțelegere a contextului socio-politic nefavorabil, care reclamă solidaritate.

”

Când am cântat în ucraineană, o bătrână a venit și mi-a spus că ne luați toți banii din pensiile noastre și așa mai departe. I-am răspuns în română că eu nu înțeleg ce spune. Ea a vrut să mă enerveze, să mă provoace. – I. V., 13 ani

Dincolo de opțiunile personale ale românilor ori de atitudinea refugiaților din Ucraina, interacțiunile sunt influențate considerabil de bariera lingvistică.

”

Au fost cazuri în care au strigat cuvinte precum "Ukraine taci din gură" în engleză, dar am auzit și cuvinte urâte în română, înțeleg un pic ce spun. În ceea ce privește limba, încerc să comunic mai mult în română, dar vorbesc engleza. – I. V., 13 ani

”

De multe ori mi se reproșează că vorbesc cu accent, când mă apăr, spun: „Dacă nu-ți place, poți să te întorci în Ucraina.” – R. S., 12 ani

Și în ceea ce privește interacțiunile cu tineri din România, majoritatea respondentelor (N: 18) afirmă că au avut mai degrabă experiențe neplăcute. Se observă reticența ori chiar respingerea din partea unor adolescenți din România, atitudini determinate probabil de preconcepții privind refugiații sau persoane provenite din alte culturi, indiferent de motivele migrării. Desigur, există posibilitatea ca adolescenții români să experimenteze sentimente de încălcare a drepturilor și libertăților lor, în calitate de membri ai comunității majoritare. Dincolo de astfel de posibile cauze, trebuie avută în vedere vârsta acestora, apropiată de cea a respondentelor și prin urmare, capacitatea limitată de înțelegere a unor situații sociale complexe.

De exemplu, pe terenul de sport unde jucam fotbal, eram pur și simplu alungați. Au spus că nu este locul nostru și că ar trebui să plecăm. – J. N., 12 ani

Mulți români ne evită și ne tratează în general negativ. Se întâmplă adesea să râdă de noi și să ne jignească. – L. S., 13 ani

La școală am avut cazuri de jigniri, de bullying în limba engleză, dar și în română, cine înțelegea, îmi traducea. Am fost tratată negativ la școală. – J. N., 12 ani

Astfel de experiențe indică manifestarea violenței structurale, care creează și menține inegalități în interiorul și între grupurile sociale, inclusiv pe baza genului, etniei și statutului de imigrare (Montesanti, 2015; Ozcurumez și Hoxha, 2020). La nivelul societății românești, există posibilitatea ca această formă de violență să fie determinată, fie și numai parțial, de incapacitatea anumitor instituții și organizații de a răspunde nevoilor refugiaților și de a reduce nivelul de discriminare la care sunt expuși.

În cadrul grupului de respondente sunt identificate și experiențe interumane, percepute ca fiind neîndoielnic pozitive.

Am prieteni români foarte buni. Sunt fete în curtea mea care mă susțin foarte mult. Îmi spun că totul va fi bine, că sunt o prietenă bună și în clasă toată lumea mă susține. – R. S., 12 ani

Atunci când am interacționat cu alți adolescenți și am luat inițiativa de a stabili contacte sau când aceștia au început să vorbească cu mine, când au aflat că vorbesc ucraineană, au fost întotdeauna prietenoși și interesați să comunice. Au dat dovadă de deschidere și de dorința de a mă cunoaște mai bine, pentru că era neobișnuit și interesant pentru ei. Deși am auzit că alții au avut experiențe negative cu românii, în cazul meu nu a fost așa, așa că nu pot spune nimic rău. – S. M., 16 ani

”

Mă simt bine în compania lor, mai ales în școala unde învăț și unde sunt numai români. Toți sunt prietenoși, activi și sunt foarte puțini copii închiși. – F. T., 12 ani

După cum era de așteptat, unele interacțiuni sunt reprezentate, pe alocuri, ca fiind atât pozitive, cât și negative.

”

Experiența mea a fost împărțită aproximativ 50/50. De exemplu, când am fost în tabără cu copii dintr-un alt oraș din România, aceștia au fost foarte amabili, înțelegători și interesanți. Dar aici, la școală, am întâlnit niște copii foarte indisciplinați care ne-au făcut multe probleme, așa că depinde foarte mult de mediul în care te afli. Nu poți să generalizezi oamenii, copiii sunt foarte diferiți. – C. F., 17 ani

Adolescentele consultate resimt pe de o parte, bunăvoința tinerilor din România de a le cunoaște mai bine și de a relaționa, pe de altă parte, indiferența celor din urmă sau chiar atitudinii discriminatorii. Câteva participante explică percepțiile negative asupra lor și a co-naționalilor, în general, prin cerințele pe care aceștia le au de la diverse instituții și organizații din România.

”

Am prieteni din Republica Moldova care comunică cu românii și mi-au spus că unii dintre aceștia ne consideră oameni obișnuiți care au venit aici din cauza războiului din țara noastră și că nu putem trăi acolo încă. Pe de altă parte, unii români ne consideră prea obraznici, fiind împotriva noastră. Sunt de acord că unii ucraineni cer prea mult; au fost ajutați atât de mult financiar și cu asistență, dar unii dintre ei tot nu sunt mulțumiți și cer prea mult de la români. Din această cauză, românii pot avea o astfel de părere despre noi. – G. J., 13 ani

Din răspunsurile înregistrate, se constată că respondentele nu au așteptări foarte mari ori nefondate, ci sunt preocupate în general să existe bunăvoință, iar tinerii din România să fie dispuși la comunicare. Tensiunea dintre cele două grupuri este determinată probabil și de percepția unor adulți privind resursele investite în fluxul de refugiați din Ucraina. Din această perspectivă, sunt utile mai multe programe de informare și conștientizare, prin intermediul cărora membrii comunității majoritare să înțeleagă în profunzime dificultățile multiple pe care le întâmpină refugiații din Ucraina, la nivel individual, familial sau social. Pe cale de consecință, este posibil să crească nivelul de flexibilitate, de așa manieră în care populația generală să se adapteze la nevoile sociale și culturale ale refugiaților.

Propuneri ale adolescenților pentru susținerea altor refugiați din Ucraina

Întrebat fiind despre cum ar vrea să ajute alți tineri din Ucraina, refugiați în România, respondentele fac trimitere îndeosebi la evenimente special organizate pentru adolescenți, ajutor financiar și la creșterea nivelului de siguranță.

Ar trebui să se organizeze evenimente în școli pentru a le explica copiilor și adolescenților situația, deoarece ei nu au de unde să afle aceste informații. Nu aud de la părinți decât că „ucrainenii au venit și ne iau banii” și apoi transmit aceste idei între ei, ceea ce duce la bullying. Dacă ar exista măsuri organizate în școli pentru a clarifica aceste lucruri, ar fi mult mai bine. – D. R., 15 ani

Aș îmbunătăți ajutorul financiar și l-aș crește, de asemenea, pe cel medical și psihologic. Aș oferi mai mult sprijin pentru locuință și aș mări numărul școlilor și programelor educaționale. Aș include mai mulți ucraineni în aceste organizații decât români, pentru a le oferi mai mult sprijin și înțelegere celor care au nevoie. – I. L., 17 ani

Este evidențiat încă o dată rolul important acordat consilierii psihologice și dezvoltării personale. De altfel, dificultățile emoționale și traumele survenite în contextul conflictului armat, sunt aspecte pe care tinerele le reitereză în toate subiectele abordate.

Probabil că, în primul rând, le-aș acorda ajutor financiar. În al doilea rând, sprijin psihologic, în special pentru copiii mici, cărora le este greu să se deplaseze dintr-un loc în altul. Grupurile de hobby-uri, cum ar fi dansul și desenul, sunt, de asemenea, importante. Când am fost în Constanța, existau multe cercuri de desen pentru ucraineni, dar aici nu există niciunul. – C. F., 17 ani

Aș ajuta la organizarea cursurilor de limbă și comunicare, deoarece cei care vin aici au adesea probleme de adaptare și de sănătate psihologică din cauza experiențelor lor. Probabil că așa i-aș ajuta. – F. U., 12 ani

Procesul de adaptare pe care îl parcurg respondenții este asemănător cu al altor copii și adolescenți care au dobândit statut de refugiați în contextul conflictului armat din Ucraina. Spre exemplu, în Estonia s-a constatat că într-o primă instanță, tinerii au fost afectați de teama de respingere și au preferat să se angajeze în acțiuni limitate cu colegii de clasă. Ulterior, participarea activă la diverse evenimente școlare, le-a permis să își exprime optimismul, dar și teama de a nu îndeplini cerințele de competență lingvistică. Într-o ultimă etapă evaluată în cadrul studiilor, aceștia au subliniat nevoia puternică de sprijin psihologic, pentru a reduce traumele date de toate experiențele asociate conflictului armat (Dangmann et al., 2022; Hodes, 2022; Toros et al., 2024).

Siguranța este resimțită ca o nevoie stringentă, deopotrivă în relație cu locuirea în Ucraina și în România. Astfel de trăiri sunt, cel mai probabil, influențate de experiențele marcante prin care au trecut și trec în continuare membri ai familiei sau prieteni, aflați încă în Ucraina.

”

Am un sentiment puternic de a ajuta pe toată lumea să se mute aici pentru a fi în siguranță, să-i protejez cât mai mult de tot ce se întâmplă acolo. Vreau să-i ajut pe toți, să le ofer sprijin în privința locuinței și banilor, să-i aduc pe cei dragi într-un loc mai sigur.
– S. D., 13 ani

Din punct de vedere psihosociologic, nevoia de a reprezenta un sprijin pentru comunitatea din care face parte o persoană, este un proces cognitiv-emoțional firesc. Totodată, sentimentul de apartenență devine mai intens în situații dificile, iar conexiunea cu apropiații, mai puternică. Dintr-o astfel de perspectivă, putem observa nevoia câtorva dintre respondente de a ajuta membri ai familiei, prieteni și cunoscuți, cu scopul de a contribui la siguranța și bunăstarea lor.

Cuvinte care reprezintă Ucraina și România

Primele cuvinte prin care o persoană descrie – în cazul de față o societate – sunt relevante pentru cunoașterea modului în care se raportează la aceasta. Unele răspunsuri ale participanților la studiu indică sentimente de tristețe și suferință, apărute

ca urmare a părăsirii țării lor. Totodată, asociază societatea românească cu elemente constructive și plăcute pentru viața de zi cu zi, ceea ce sugerează apariția sentimentelor de apartenență, recunoștință și speranță.

Cuvinte **POZITIVE** representative pentru Ucraina

țara natală
familie
copilărie **casă**
amintiri frumoase
oameni apropiați
înțelegere **iubire**
libertate școală

Cuvinte **POZITIVE** representative pentru România

prieteni vise
confort casă ajutor
siguranță noi concepte
experiență **hub**
cultură tradiții
speranță
noi cunoștințe

Cuvinte **NEGATIVE** representative pentru Ucraina

disconfort
război
neclaritate **ură**
teamă lacrimi

Cuvinte **NEGATIVE** representative pentru România

mutare
barieră lingvistică
prețuri mari **romi**
dificultăți
neclaritate

Conflictul armat este un eveniment care provoacă sentimente de haos și incertitudine; afectează atât sfera emoțională, cât și viața de zi cu zi (Karakiewicz-Krawczyk et al.,

2022). Luând în considerare răspunsurile oferite de respondente despre Ucraina, se observă un cumul de emoții și sentimente contradictorii și extrem de puternice, mai

ales în contextul vârstei. Practic, se află în fața unor situații extreme, în care sunt nevoite să accepte îndepărtarea de mediul familial, să depășească momente marcante pentru ele sau apropiați și totodată, să se confrunte cu noi dificultăți și trăiri, date de

relocarea în România. Aspectele pozitive se datorează unor percepții asupra societății în care trăiesc în prezent. Faptul că asociază România cu „ajutor” și „speranță” contribuie la bunăstarea lor și reprezintă puncte de sprijin în integrarea socială.

Mesaje către membrii familiei și prietenii din Ucraina

Instrumentul de cercetare a prevăzut o secțiune în cadrul căreia, respondențele să exprime mesaje către membrii familiei, prietenii și factorii de decizie din Ucraina. Din perspectiva implicării emoționale, se poate afirma că discuțiile pe această temă au avut un impact major. La nivelul întregului grup s-a observat dorința de a transmite anumite gânduri și idei, de a încerca să sublinieze urmările negative pe care le are actualul conflict armat din Ucraina.

”

Să nu moară. – S. S., 15 ani

”

Să fie în siguranță. – O. P., 14 ani

”

Le-aș spune rudelor mele să fie puternice și să nu ignore semnalele de alarmă, din cauza asta, una dintre rudele noastre a murit, nici măcar nu a avut timp să coboare în subsol, pentru că totul s-a întâmplat prea repede. – S. M., 16 ani

”

Cred că pentru mine, oamenii care au rămas acolo în Ucraina sunt foarte curajoși să rămână acolo zi de zi. Le doresc curaj și răbdare în viitor. În viitorul meu, sincer vorbind, nu-mi văd viața în Ucraina, pentru că personal nu am unde să mă duc și intenționez să trăiesc în Europa, dar nu în România. – G. J., 13 ani

”

Aș vrea să le spun prietenilor mei să vină aici la noi. Sunt chiar gata să îi ajut cu cazare, cu orice, numai să fie în siguranță. – I. L., 17 ani

În cazul mesajelor transmise către factorii de decizie din Ucraina, se constată puternice trăiri de frustrare, neîncredere și lipsă a siguranței. Toate adolescențele incluse în studiu au reiterat speranța încheierii acestui conflict armat, iar multe dintre ele, a întoarcerii în țara natală.

”

Îmi doresc ca oamenii care au rămas în Ucraina să fie în deplină siguranță, într-un loc mai sigur, mai ales cei care se află în cele mai periculoase locuri. Vreau ca războiul să se termine. Îmi doresc ca bunicii mei, care au rămas în Luhansk și Donețk și care nu pot pleca de acolo din anumite motive, aș vrea ca ei să vină la noi în Ucraina, să fim cu toții împreună acolo. – F. U., 12 ani

”

Unii oameni nu își dau seama că acesta nu este doar un joc, ci o realitate în care mor oameni nevinovați. Nu se știe cine a început războiul, unii spun că a fost planificat de alte țări. A fost cu adevărat planificat? În ce scop? Ucraina căuta să se elibereze. Aceasta este o formă de irosire a vieților omenești. Dar, pentru unii oameni totul pare de neînțeles, toată lumea întreabă: ești patriot, ar trebui să mori pentru țara ta, dar pentru cine ar trebui să-ți dai viața? – C. F., 17 ani

”

Politicienii trebuie să meargă să lupte ei înșiși și să nu oblige oamenii obișnuiți să lupte.
– S. M., 16 ani

”

Aș vrea să le spun politicianilor să aibă mai multă grijă de militari și să le ofere echipamente de protecție mai bune. – F. T., 12 ani

Cu toate că inițierea unui conflict armat este o decizie care aparține adulților, efectele dăunătoare se extind inclusiv asupra copiilor și adolescenților. Provocările apar și se mențin sub forma unor probleme de adaptare, educație și prioritizare a valorilor. De multe ori se observă singurătatea, lipsa relațiilor apropiate și scăderea sentimentului de securitate (Karakiewicz-Krawczyk et al., 2022). Opiniile tinerelor consultate denotă pe de o parte, o sensibilitate emoțională specifică vârstei, iar pe de altă parte, o „maturizare” forțată. Se pare că mulți dintre ele au pierdut din inocența adolescenței și experimentează trăiri realmente marcante, care înlocuiesc bucuria de a se dezvolta armonios, în baza propriilor alegeri și până la urmă, a drepturilor umane.

”

Am un cățeluș în vârstă de 2 ani. A văzut și a auzit multe în timpul războiului, în acești doi ani și acum este permanent speriat. Este foarte fricos la explozii, sirene și zgomote puternice. Uneori, tatăl meu mă sună în timp ce aceste lucruri se întâmplă și aud cum suferă cățelul meu. Tatăl meu a instalat chiar o cameră pentru a putea să îl văd, dar este foarte dureros pentru mine să văd asta. Ce rău le-au făcut animalele de companie? – J. N., 12 ani

Dorințe și planuri de viitor ale adolescenților

Pentru câteva dintre adolescente, planurile de viitor sunt destul de bine conturate, dar pentru cele mai multe (N: 21), viața după finalizarea conflictului armat din Ucraina, pare doar un deziderat. Cea mai importantă și frecvent exprimată dorință, este de a se întoarce „acasă”. Din întreg grupul, 7 tinere afirmă cu certitudine că doresc să rămână în România.

Să-mi cumpăr un cal și să călăresc în fiecare zi. – I. V., 13 ani

Să devin un pictor vestit. – L. S., 13 ani

Îmi doresc să se termine războiul și să ne întoarcem acasă (n.a. Ucraina). – C.F., 17 ani

Să rămânem aici (n.a. România). – G. J., 13 ani

Îmi doresc ca toate lucrurile rele să se sfârșească și să ne întoarcem la casa noastră. – D.R., 15 ani

Probabil că aș merge mai departe din cauza studiilor mele. Chiar dacă războiul se va termina, va dura foarte mult timp pentru a se reconstrui acolo, așa că ar fi mai bine să mergem în altă țară. – O.P., 14 ani

În pofida numărului considerabil de migranți și refugiați, înregistrat la nivel mondial, există încă foarte multe aspecte neexplorate despre viața acestor persoane. Dacă luăm în considerare tinerii, ar trebui să fie abordate cu prioritate domeniile de care depinde dezvoltarea lor psihosocială și culturală (ex. educație), oricum puternic zdruncinată de tot ceea ce implică relocarea într-un stat diferit de cel natal.

Concluzii și recomandări

Fiecare crimă este prea mult. – Jürgen Habermas

Experiențele descrise de cele 31 de tinere consultate, surprind doar o parte a poveștii de viață ale celor care s-au refugiat în România, ca urmare a conflictului armat din Ucraina. Pentru aceste tinere și probabil, pentru apropiații lor, locuirea în România are deopotrivă conotații pozitive și negative.

Sub aspectul serviciilor fundamentale, organizațiile umanitare, internaționale și naționale, au un aport important, îndeosebi în ceea ce privește activitățile socio-educative, consilierea psihologică și integrarea socială. Instituțiile și agențiile statului român oferă sprijin pentru familiile de refugiați, dar totodată, creează situații percepute ca fiind „inadecvate”, „dificile” și pe alocuri, „discriminatorii”. În acest sens, se impune nevoia de dezvoltare a unor relații de colaborare mai active între organizațiile abilitate în domeniu. O altă măsură poate să fie promovarea relațiilor transfrontaliere cu ambasadele și consulatele, cu birouri și grupări ale societății civile. În aceeași direcție, se recomandă formarea personalului din instituții publice; specialiștii care lucrează cu refugiații trebuie instruiți pentru a înțelege situația reală a acestora (ex. norme socio-culturale, motive ale refugierii). Măsurile adoptate este necesar să promoveze drepturile omului, incluziunea socială, egalitatea de gen și justiția socială.

Referitor la compararea Ucrainei cu România, se constată nevoia stringentă de comunicare în limba maternă sau de învățare a limbii române. Bariera lingvistică este problema cel mai frecvent menționată în cadrul tuturor secțiunilor cuprinse în ghidul de conducere a focus grupului. Pe plan secund, se află nevoia de consiliere psihologică a tinerelor și a familiilor lor.

Percepțiile despre interacțiunile umane dintre refugiații din Ucraina și diverse categorii de cetățeni români, diferă, cel mai

probabil în funcție de experiențele trăite de fiecare tânără. Din perspectivă globală, atât contactele sociale cu adulți (ex. profesori), cât și cele cu adolescenți (ex. colegi de școală), sunt pozitive. Însă, cazurile în care astfel de interacțiuni devin „neplăcute” exprimă stigmatizare, nivel scăzut de solidaritate, prejudecăți și lipsa cunoașterii reale a problemelor pe care le întâmpină grupul la care facem referire. Sub acest aspect, par adecvate creșterea gradului de conștientizare și sensibilitate a autorităților și a altor specialiști (ex. medici); publicarea informațiilor relevante despre serviciile de bază adresate refugiaților; programe de învățare non-formală, de dezvoltare și integrare culturală. Mesajele ar trebui să fie transmise clar și concis, în limbile cunoscute de refugiați.

Nevoile și așteptările adolescentelor se centrează pe elemente specifice vârstei lor, precum integrarea într-un cerc de prieteni, evoluția educațională, participarea activă la activități socio-culturale și de petrecere a timpului liber. Trebuie remarcat faptul că dincolo de astfel de priorități, adolescentele resimt neajunsuri la nivelul locuirii, veniturilor și accesului la servicii de bază (ex. sănătate). Pentru sprijinirea refugiaților din Ucraina, se sugerează să fie colectate, analizate și publicate sistematic date referitoare la serviciile publice, inclusiv informații privind nevoile lor de integrare, prin utilizarea unor baze electronice corelate, cu respectarea legislației privind drepturile omului și protecția datelor personale. Altfel spus, digitalizarea informațiilor obținute și înregistrate în toate etapele procesului de recepție și integrare este o necesitate (Voicu și colab., 2018).

Mesajele pe care adolescentele doresc să le transmită către apropiații și factorii de decizie din Ucraina, indică o „maturizare”

forțată, cu repercusiuni majore asupra dezvoltării lor psihosociale. În această etapă a vieții, tinerele învață să gestioneze emoții, sentimente și experiențe foarte puternice, precum refugiarea sau îndepărtarea de membri ai familiei.

În ansamblu, se observă nevoia de a re-evalua și de a sincroniza legislația și politicile publice în conformitate cu normativele europene și supra-europene. România

trebuie să își dezvolte capacitatea de a sprijini toate categoriile de refugiați și de a le asigura serviciile nu doar minimale, ci și pe cele necesare bunăstării (ex. locuri de muncă bine plătite și sigure, consiliere psihologică). De asemenea, refugiații din Ucraina au nevoie și au dreptul să își facă situația cunoscută, respectiv să solicite sprijin fără a-și asuma diverse riscuri (ex. statut de protecție).

Concluziile și recomandările sus-menționate sunt sistematizate succint mai jos:

- Adolescencele refugiate au experiențe mixte în România, cu aspecte atât pozitive, cât și negative legate de locuirea în noua țară.
- Instituțiile și agențiile statului român oferă sprijin esențial familiilor de refugiați, însă există percepții negative legate de inadecvarea, dificultatea și, în unele cazuri, discriminarea întâmpinate în accesarea acestor servicii, ceea ce subliniază nevoia de îmbunătățire a sprijinului oferit și a comunicării cu refugiații.
- Comunicarea în limba maternă sau învățarea limbii române este o nevoie stringentă, fiind cea mai frecvent menționată problemă. Învățarea limbii române influențează direct integrarea educațională și socială.
- Adolescencele experimentează o maturizare forțată, cu impact major asupra dezvoltării lor psihosociale, fiind nevoite să gestioneze emoții și experiențe puternice.
- Adolescencele și familiile lor au nevoie de consiliere psihologică pentru a face față traumelor și stresului cauzat de război și refugiare. Sprijinul psihologic este crucial pentru adaptarea și bunăstarea refugiaților.
- Percepțiile despre interacțiunile cu cetățenii români variază, dar sunt, în general, pozitive. Cazurile de interacțiuni neplăcute indică stigmatizare și preconcepții, subliniind nevoia de sensibilizare și educare a publicului.
- Adolescencele au nevoie de integrare într-un cerc de prieteni, evoluție educațională și participare la activități socio-culturale. Totuși, acestea resimt lipsuri în domeniile locuirii, veniturilor și accesului la servicii de bază.
- Digitalizarea și publicarea sistematică a datelor referitoare la serviciile publice și cum acestea pot fi accesate sunt esențiale pentru sprijinirea persoanelor refugiate.
- Este necesară sincronizarea legislației și politicilor publice românești cu normativele europene pentru a oferi refugiaților nu doar servicii minimale, ci și cele necesare bunăstării. De asemenea, au nevoie de sprijin pentru a-și face situația cunoscută și a solicita ajutor fără riscuri.

Bibliografie

1. Bäärnhjelm, S., Laban, K., Schouler-Ocak, M., Rousseau, C., & Kirmayer, L. J. (2017). Mental health for refugees, asylum seekers and displaced persons: A call for a humanitarian agenda. *Transcultural Psychiatry*, 54(5-6), 565-574
2. Bûrgin, D., Anagnostopoulos, D., Vitiello, B., Sukale, T., Schmid, M., & Fegert, J. M. (2022). Impact of war and forced displacement on children's mental health—multilevel, needs-oriented, and trauma-informed approaches. *European child & adolescent psychiatry*, 31(6), 845-853
3. Cai, H., Bai, W., Zheng, Y., Zhang, L., Cheung, T., Su, Z., ... & Xiang, Y. T. (2022). International collaboration for addressing mental health crisis among child and adolescent refugees during the Russia-Ukraine war. *Asian J Psychiatr*, 72, 103109
4. Chelcea S., (2009), Metodologia cercetării sociologice. *Metode cantitative și calitative*, Ediția a III – a, București, Editura Economică
5. Díaz-Sánchez, J. P., Bonilla-Bolaños, A., Obaco, M. (2021). Where to go? Drivers of Venezuelan asylum seekers. *Journal of Refugee Studies*, 34(2), 1713-1729
6. Elvevåg, B. și DeLisi, L. E. (2022). The mental health consequences on children of the war in Ukraine: a commentary. *Psychiatry research*, 317, 114798
7. Hernes Vilde, Deineko Oleksandra, Hânda Myhre Marthe, Liodden Tone, Balke Staver Anne (2022). *Ukrainian refugees - experiences from the first phase in Norway*, Norwegian Institute For Urban And Regional Research
8. Dangmann C., Ragnhild D., Solberg, Ø. (2022). Mental health in refugee children. *Current Opinion in Psychology*, 48, <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2022.101460>
9. De Haene, L., Rousseau, C., Sveaas, N., & Reichelt, S. (2020). *Working with refugee families*. University of Cambridge ESOL Examinations
10. Hodes M. (2022). Thinking about young refugees' mental health following the Russian invasion of Ukraine. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 28(1):3-14. doi:10.1177/13591045221125639
11. Karakiewicz-K., Krzysztof Z., Marek L., Agnieszka N., Artur K., Paweł S., Anna K. și Beata K. (2022). The Opinions of Poles about the Need to Provide Humanitarian Aid to Refugees from the Area Covered by the Russian-Ukrainian War". *International Journal of Environmental Research and Public Health* 19, 20: 13369. <https://doi.org/10.3390/ijerph192013369>
12. Koehler, C. și Schneider, J. (2019). Young refugees in education: the particular challenges of school systems in Europe. *Comparative migration studies*, 7(1), 1-20
13. Miftode V., (2003), *Tratat de metodologie sociologică*, Iași, Editura Lumen
14. Montesanti S. R. (2015). The role of structural and interpersonal violence in the lives of women: a conceptual shift in prevention of gender-based violence. *BMC Womens Health* 15 (1), 93. doi:10.1186/s12905-015-0247-5
15. Ozcurumez, S. și Hoxha, J. (2020). Practicing social cohesion in the dark: Diverse processes and missing indicators in forced migration contexts. *Frontiers in Human Dynamics*, 2, 569682
16. Spörlein, C., Kristen, C., Schmidt, R., Welker, J. (2020). *Selectivity profiles of recently arrived refugees and labour migrants in Germany*. *Soziale Welt*, 71(H. 1/2), 54-89
17. Toros, K. și Falch-Eriksen, A. (2020). A child's right to protection during the COVID-19 crisis: An exploratory study of the child protective services of Estonia. *Children and youth services review*, 119, 105568
18. Toros Carmen, Kozmenko Olena, Falch-Eriksen Asgeir (2024). 'I just want to go home, is what I need' - *Voices of Ukrainian refugee children living in Estonia after fleeing the war*, *Children and Youth Services Review*, 158, <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2024.107461>.
19. Tyrer, R. A. și Fazel, M. (2014). *School and community-based interventions for refugee and asylum seeking children: a systematic review*. *PLoS one*, 9(2), e89359
20. UNICEF (2021), "Procedure On Ethical Standards In Research, Evaluation, Data Collection And Analysis"
21. UNICEF (2022), ENGAGED AND HEARD! *Guidelines on Adolescent Participation and Civic Engagement*
22. Voicu B., Deliu A., Tomescu C., și Neguț A. (2018), Situația refugiaților din România - *O evaluare a procesului de integrare*, Institutul de Cercetare a Calității Vieții
23. Walters, W. H. (2023). Assessing Diversity in Academic Library Book Collections: Diversity Audit Principles and Methods. *Open Information Science*, 7(1), 20220148
24. Kaufman, E. M., & Killen, M. (2022). Children's Perspectives on Fairness and Inclusivity in the Classroom. *The Spanish Journal of Psychology*, 25, e28